

подільський та київський з'їзди прийняли найбільш радикальні рішення стосовно націоналізації православної церкви в Україні. Закріпити демократичні зміни у церковному житті повинен був церковний собор.

Отже, початок ХХ ст. позначився посиленнями спробами прогресивно настроєної частини духовенства внести суттєві зміни в життя православних українських єпархій. З 1905 року в них відбулися деякі перетворення демократичного характеру, але більшість реформаційних проєктів не були реалізовані до повалення самодержавного ладу, що свідчить про слабкість церковно-реформаційного руху. Проте, з огляду на глибокий застій церковного життя наприкінці ХІХ ст. і перебування служителів церкви під пильним контролем з боку бюрократичного апарату самодержавства, виникнення активних реформаційних прагнень у церковному середовищі свідчило про наявність у його складі сил, спроможних зберегти православно-церковну традицію в умовах кризи.

О.Борисова* (м. Луганськ)

ВАЖЛИВІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я У ЦАРИНІ КУЛЬТУРИ

З давніх давен українська культура була оєвропеїзованою та охристияненою. Велику роль у цьому протягом століть відіграли досягнення українського православ'я. Розглянемо головні ідейні церковно-організаційні здобутки українського православ'я, які, на наш погляд, органічно пов'язані з українською культурною сферою.

Так, у нашій Церкві протягом усього церковного року велика шана надається Богородиці. Україна взагалі належить до тих східноєвропейських країн, де культ Богоматері розвинений найбільше, хоч досьгодні дослідження з нашої маріології є недостатніми й не дають нам картини повного розвитку Богородичного культу в Українській Церкві. Але вже за часів Ярослава Мудрого цей культ мусив мати широке розповсюдження, якщо Ярослав віддав свій народ під Покров Пречистої Богоматері. Проте, на думку деяких дослідників, цей культ в Україні набагато старіший, сягає ще дохристиянських часів і поєднується з культом Матері-землі [Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом.- Філядельфія, 1954.- С. 439].

---

* Борисова О. – доцент Східноукраїнського державного університету.

Силою історичних обставин і подій постать Богоматері рельєфно відбиває всі чуттєві моменти українських матерів, які, “щоб не посоромити Землю Руську”, для оборони найвищих ідеалів християнства віддавали на смерть своїх синів. І ця чуттєва сторона, вочевидь, найсильніше сприяла поширенню Марійського культу в Україні й своєю силою притягала спеціальну ласку Богоматері, яка обдарувала відданий під Її покров народ чудотворними іконами в надто великій кількості. Без Богородичної ікони українська хата є немислимою.

Не випадково, вважаємо, що Польща і Суздальщина (пізніша Московія) намагалися перш за все підірвати саме цю національно-релігійну твердиню Марійського культу в Україні, викрадаючи чудотворні українські ікони, щоб разом із релігійним центром перенести на чужу землю тягіння до іноземного, інонаціонального (викрадення з Києва Андрієм Суздальським, чомусь названим росіянами “Боголюбським”, чудотворної Вишгородської ікони Богоматері; вивезення князем В.Опольським Белзької чудотворної ікони до Ченстохови - це щоб серце українця “тягнуло туди, де його чудотворна Богородиця” [Там само.- С. 441]. Це було одним із засобів денационалізації. Тому ряд дослідників (Г.Лужницький, В.Щурат) сміливо стверджують, що боротьба за Марійський культ в Україні була одним з проявів важкої боротьби за національне виживання українського народу.

В українському обряді особлива увага приділяється саме Богоматеринству Діви Марії, як Її причетності до Боговтілення. Відтак й іменується Вона не інакше, як Богородиця, Матір Божа (у Католицькій церкві - Діва Марія). А такі дискусії, як звати її - Богородиця чи Христородиця, що були характерними для несторіанства [Туркало Я.К. Нарис історії Вселенських Соборів (325-787 рр.).- Нью-Гейвен-Брюсель, 1974.- С. 83-86], а потім від нього якимось, ще не дослідженим, чином проявилися у московському дониконіанському християнстві, в Україні були просто неможливими. На противагу несторіанству в українському обряді підкреслюється саме людська природа Богородиці. Згідно вчення Української Церкви, Вона возноситься на небо тільки душею, а не тілом. У такий спосіб Вона ставиться вище за всіх людей, але не прирівнюється до Христа [Історія релігій в Україні.- Т. 1.- К., 1997.- С. 24].

Марійський культ в Україні став основою культу жінки, культу матері в українському суспільстві у найшляхетнішому розумінні цього поняття. Культ української жінки-матері наближав християнську постать жінки, матері в пряму і безпосередню дотичність з вітварем і з

широкими масами народу до найновіших часів. Завдяки християнству і Церкві український народ впродовж своєї історії не потребував жодних феміністичних рухів. Визначне місце матері в родині, активна участь жінки у житті громади, її майже паритетність і в Церкві, її права та обов'язки не зазнавали в українському суспільстві якихось серйозних змін за все християнське тисячоліття. Навіть радянській владі у цьому напрямі не вдалося щось суттєво зламати.

Ще однією культовою особливістю було вшанування у ранній період історії Української Церкви св. папи Климента. Його мощами (поки їх не вивіз за кордон митрополит-грек Костянтин після 1149 р.) Руська Церква висвячувала проти волі константинопольських патріархів своїх київських митрополитів-русичів. Це був культ виразно прозахідний. Причому навіть вельми скупі вістки з джерел дають підстави дослідникам стверджувати, що “культ цього святого в початках християнського життя наших предків був досить оживлений” [Коструба Т. Нариси з церковної історії України X-XIII століття.- Торонто, 1955.- С. 54]. Водночас маємо виразний літературний слід культу св. Климента на наших землях. Це – “Слово”, виголошене на честь цього святого у Києві, хоча й не відомий точно час його виголошення (XI чи XII ст.). Автор звертається до святого так: “Тем же й мы ... славим и хвалим и кланяемся в Троице поемому Божеству, благодаряще и того вернаго раба, иже умножи своего господина талант не токмо в Риме, но и в Херсоне и в Руси, рекуще к нему: мучеником похвала, и святителем удобрение и недвижимое основание Церкви Христове, ей же врата ада не одолеют, присный заступниче Земли Рускые, венче прекрасный граду нашему... О апостолом сопредельниче, ангелом равночестне!” [Цит. за: Там само.- С. 55].

Як бачимо, автор “Слова” називає св. Климента основою Церкви Христової та заступником Землі Руської. Саме з цього, власне, й могла витікати одна з причин тієї завзятої боротьби проти цього культу і самих мощей святого, яку вела в Русі Візантійська Церква. Вельми важливою у цьому сенсі була також і та обставина, що в тодішньому християнстві св. Климент розглядався як символ єдності християнського Сходу і Заходу. Як зазначав І.Франко, “особа Климента в тих часах служила сполучником, символом первісної церковної єдності” [Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди.- Львів, 1906.- С. 134].

Культ св. Климента, принесений з Корсуня разом з мощами на нашу землю Володимиром Великим, був присутній в Русі від самих початків Володимирового хрещення і тривав до вивезення мощів св. Климента ставлеником Константинополя митрополитом Костянтином.

На це, вочевидь, було декілька причин, а саме: 1) необхідність позбавлення русичів можливості самим висвячувати своїх митрополитів; 2) поступове нищення Візантією основ слов'янського кирило-методіївського обряду – конкурента грецького на теренах Східної Європи й 3) знищення в Русі самого культу цього святого, який не тільки був західним святим, а й став захисником Русі, символом єдності християнства. Вочевидь, це робилося з метою, по-перше, позбавити Русь її духовного захисту (пізніше цю ж мету буде мати й боротьба проти Марійського культу в Україні), а по-друге, не дати їй можливості перебрати на себе ідеологію єдності християнства, вельми прогресивну ще й досьогодні. Стратегічною ж метою було прагнення знешкодити молодого й перспективного ідеологічного й духовного конкурента, а з цим – і політичного; не дати Русі можливості небезпечно для Візантії посилитися.

Безсумнівним досягненням Української Церкви є й вироблення нею специфічної форми християнського ідеалу людини – і як особи, і як громадського діяча [Докладніше: Повесть временных лет.- М., 1950.- С. 102, 121, 136, 157]. Саме звідси витікає, вважаємо, цілий каталог пороків, які народна мудрість засуджує: злість, заздрість, хитрість, скупість, ненажерливість тощо [Українські народні прислів'я та приказки.- К., 1963.- С. 709-791]. Це – справжній християнський каталог гріхів в оцінках християнської моралі. А каталог людей, які були визнані народом поганими такий: злодії, ледарі, боягузи, хвальки, п'яниці тощо [Там само.- С. 790]. Зауважимо тут принагідно, що цей каталог людей, вражених гріхом, був запозичений з послань апостола Павла (1 Кор. 6:9-10; Гал. 5:19-21).

Додамо до цього погляди українства до таких понять як добро і зло, правда і брехня, нужда, горе, біда [Там само.- С. 788-790]. Відтак побачимо, що до нас з уст і серця народу промовляє глибоко релігійний християнський світогляд. Вже одного цього достатньо, щоб зрозуміти велику роль релігії в житті українського народу та його культурі і воздати славу українській людині та її Церкві, що показали такі високі дерзання духу. А якщо при цьому згадати ще й цілий чарівний світ казки і байки, то якраз матимемо повний образ християнської ідеології українського народу в щоденній історичній дії. Вочевидь, що ця якість не є притаманною виключно українству, але, як на нашу думку, порівняння з іншими народами у цій царині може привести нас до вельми неочікуваних висновків на нашу користь.

Важливим здобутком українського православ'я була також його церковно-релігійна ідеологія X-XIV ст. В ній не було нічого відверто антипапського, але не було й нічого протисхідного, так би

мовити, “латинського”. Русь не сприйняла духу ідеології фотіївсько-керуларіївських кіл, хоч як її й нав’язували їй ієрархи-греки X-XIV ст.; з іншого боку, вона немов не помічала сильної еволюції Римо-Католицької церкви того ж часу. Українська Церква, постаючи в X-XIV ст. своєрідним витвором Церкви Східної, знайшла у християнському світі якесь своє, особливе, догматично вельми близьке до Західної Церкви, становище і завзято його боронила. Всі навколо певною мірою погоджувалися, що вона неначе б то й має на це якесь право. Складається враження, що Україна-Русь у цій царині немов би плакала якусь своєрідну давню, рідну й дуже дорогу їй, ще не досліджену наукою, традицію.

Це означає, що в давній Русі мала існувати якась стара теологічна, знана й визнана, “школа”, на яку мали впливи, з одного боку, життя з його ідеологією й практикою, а з іншого – книжний літературний матеріал. Життя, як найкращий вчитель, диктувало: християнство прийшло в Русь нероз’єднаним, наші люди сприймали погляди про одну велику християнську родину, Святу Церкву, яка по всьому світові возносила хвалу єдиному Богові. Ніхто не звертав особливої уваги на якісь різниці, відомі тільки тісному колу богословів. У тому дусі ця християнська наука передавалася з покоління в покоління; вона була протиставлена “жидам козарським”, мусульманам, але ніколи – проти християн між собою. Саме життя виховувало русичів у дусі вселенськості Церкви. З огляду на це, зовсім не є дивно та обставина, що, власне, в Україні у княжі часи не було еретиків, навіть таких, як болгарські богомили.

Це виховання доповнювали літературні джерела. Ставлення до книжки в ті часи було принципово іншим, ніж сьогодні. Тоді менше читали, а більше обдумували прочитане. З пам’яток тих часів слід найперше назвати Святе Письмо Нового Заповіту, де, наприклад, примат св. Петра висловлений чітко. Далі – це богослужбова традиція, наприклад, служба св. верховним апостолам, де, до речі, також явно проступає думка про примат і загалом про ієрархічний устрій Церкви. Про це говорили й поширені в ті часи твори Іоанна Златоустого, слів (гомелій) якого відомо було в Русі понад 200 [Коструба Т. Нариси з церковної історії України X-XIII століття.- С. 130] В них так часто говорилося про примат, а відтак важко було те не засвоїти. Майбутній священик чи чернець, вивчаючи й обмірковуючи все це, проходив у такий спосіб високу теологічну школу. В дусі традицій він усе це сприймав і засвоював. Наслідком же було те, що ніякі полеміки, дискусії й очорнювання не могли порушити духовної рівноваги українця-священика, а то й світського віруючого. Адже самі київські

володарі (Борис і Гліб, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах) глибоко поринали у богословські твори - і вельми успішно. А це був приклад для світської людини.

Загалом церковно-релігійна ідеологія княжої доби Русі догматично являла собою науку Вселенської Церкви перед добою полемік і взаємних оскаржень. Це була ідеологія, яка витікала з тієї, що була розвинута у перших дев'яти століттях існування Християнської Церкви. Вона поставала як досить тривка цілісність, якої не порушив навіть розкол 1054 р., тим більше, що на його момент Руська Церква була у стані розриву з Константинополем. Така її цілісність збереглася незважаючи на те, що юридично чи ієрархічно Україна, починаючи з XII т., все ж належала до православного Сходу.

Ієрархічно – так, але не ідеологічно, не психологічно. Інакше не можна з'ясувати той факт, чому протягом добрих двох століть греки не могли не те що народним масам, але навіть місцевому духовенству й світській еліті накинати дух ворожнечі до Заходу.

Сильний удар по цій ідеології та психології вселенськості буде нанесений русичам під час знищення Києва і всієї Русі навалою Орди у середині XIII ст. Але все-одно пізніші українці, вже явно православні, будуть виявляти велику близькість до Заходу і власну оригінальність. Це проявиться, зокрема, в русі за єдність в XV ст., а найяскравіше – в кін. XVI – на поч. XVII ст., як в Берестейській унії, так і в змаганнях до єдності під час Могиллянської доби Української Православної церкви.

До здобутків українського православ'я, які мали безпосередній вплив на культурну сферу українського суспільства, слід також віднести наступні:

1. Швидке й тривке устійнення церкви на території України. Українське християнство з самих своїх початків не мало ніяких слідів колоніалізму, тобто насаджування його ззовні, з причин, які були б поза інтересами української громади. Воно розвивається нібито зсередини, розвиваючи прийнятну ідею й поширюючи її на українських теренах. На відміну від місійно-колоніальної системи в Україні поставання церковних інституцій йшло вслід за визріванням людини-християнина, а не навпаки.

2. Розвиток української церковної ієрархії. Єпископат в Україні з'явився дуже швидко, а разом з ним – й єпархії. Найпізніше визріла митрополича інституція. Аж до поч. XVII ст. не з'явилася тут чітко оформлена ідея піднесення Київського першоїєрарха до Патріаршої гідності, але це пояснювалося не незрілістю Церкви, а виключно політичними причинами. Органічно Українська Церква визріла у самотню одиницю на переломі XI-XII ст., що свідчить про

її високий рівень розвитку.

3. Підготовка українського духовенства. Дослідники відзначають відсутність в Україні чисто місіонерського духовенства, що свідчить, безумовно, про духовну зрілість української спільноти, яка була здатна майже відразу перебрати на свої плечі відповідальність за релігійну й церковну місію [А.Г.Великий. Релігія і Церква – основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу.- Мюнхен-Рим-Париж, 1966. С. 27]. Тому в Україні не виник клерикалізм як суспільне явище і його носії, як каста, що у свою чергу призвело до органічного переплетення духовного стану з народними масами, визначаючи тип українського священика практично аж до наших днів.

4. Формування українського чернецтва. Немає ніяких слідів чернечого колоніалізму на нашій землі. Українське чернецтво – прямий витвір українського народу та продукт його духовної зрілості. Св. Антоній Печерський пішов на Афон шукати чернечого досвіду, а не афонські ченці створили в Україні свої колонії; св. Феодосій сам прийняв студитський типик і вводив його самостійно, а не робили це спеціально послані для цього візантійські ченці [Повесть временных лет.- С. 107]. Приклади можна продовжувати.

Звідси витікає незнищимість пов'язаного з народом та його душею українського чернецтва, його роль і заслуги як носія духовної і матеріальної культури; тому його доля тісно пов'язана з долею самого народу й сьогодні. Проблема Києво-Печерської Лаври – співтворця і свідка української історії, як її видимого символу, й досьогодні залишається для України не вирішеною. І це, вочевидь, не є випадковим. Адже ця Лавра з самого початку була витвором самої душі народу. Вже у часи Антонія Печерського літописець писав про Печерську Лавру: “Багато монастирів поставлено царями й боярами та й багатіями, але вони не такі, як ті, що поставлені слізьми, постами, молитвою і всеношними бдіннями [Там само].

5. Формування української церковної обрядності. Український східний обряд – це історично сформована й історично освячена традицією органічна єдність віровчення і культури народу [Історія релігій в Україні.- Т. 1.- С. 22]. У своїй генезі і у своєму розвитку український обряд не був відтворенням чужих зразків, не був колоніальним стилем сил, які змагалися за панування над українською землею. Наш народ з самих початків був ініціатором і суб'єктом виникнення й розвитку української церковної обрядності, а не тільки її об'єктом. Українська обрядність – не візантійська, не латинська, а слов'янська (українська); вона також не одноіменна, а синтетична, бо ж

постійно творить синтез власної духовності та власних потреб. Вочевидь саме тому українська обрядність була “камнем спотикання” для наших політичних і церковних сусідів, починаючи з Візантії. Як Польща, так пізніше і Московія робили все, щоб паралізувати і знищити розвиток і прояви української обрядності та її самобутності [Докладніше: А.Г.Великий. Релігія і Церква – основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу.- С. 30.; Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви.- Т. II.- Нью-Йорк, 1956.- С. 253.; Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.- К., 1918.- С. 82, 134]. І слід визнати, що це протягом історії значною мірою зробити вдалося, хоч треба засвідчити, оригінальна українська обрядність, як культурний і релігійний феномен, існує. Не випадково, мабуть, вже у ХХ ст. II Ватиканський Собор вирішив, що Східні Церкви можуть “користуватися своїм окремим правопорядком, як таким, що заслуговує пошани за свою старовинність, є відповіднішим для забезпечення добра душ” [Вселенський Собор Ватиканський II. Діяння і постанови. Церква. Східні Церкви. Екуменізм.- Рим, 1965.- С. 152]. Це, безумовно, торкається Греко-Католицької церкви, але цитоване положення стосується обряду, а греко-католики за обрядом – православні.

Деякі дослідники, зокрема, І.Огієнко, А.Великий та інші, відносять до розряду здобутків українського православ'я також і організацію української освіти [Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.- С. 30-33; А.Г.Великий. Релігія і Церква – основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу.- С. 25]. Відомі, безперечно, чудові характеристики стану освіти українського народу, надані у ХVІІ ст. Павлом Алепським [Путешествіє Антіохійскаго патріарха Макарія в Росію в половинь ХVІІ вька, описаное его сыном архиіаконом Павлом Алепским.- М., 1897.- С. 2]. Водночас ми вважаємо, що українське шкільництво могло б бути розвинене й більше. Як зазначає проф. П.Ісаїв, Українська Церква під проводом митрополитів-греків не розвинула освіти в Україні так, як це зробила Західна Церква. Школи мали переважно початковий характер [Ісаїв П. Причинки до упадку української держави в княжі і козацькі часи.- Рим, 1975.- С. 124]. У порівнянні, наприклад, зі станом освіти у Московії, це, безперечно, було здобутком, але не в порівнянні із Західною Європою.

Негативні наслідки нерозвиненості середньої та вищої гілок української освіти дадуться взнаки українському суспільству вже в ХVІ ст. і призведуть до того, що на початку ХVІІ ст. українська нація

лишиться своєї аристократії й стане, за влучним виразом А.Кисіля, “бестією без голови”.

Сьогодні без справжнього, дієвого відродження духовного життя України, а разом з нею й її Православної церкви, помітно гальмується подальший розвиток української культури. “Духовний голод у народі великий, - писав Є.Сверстюк. - Україна чекає на проповідників, учителів, голос яких має чути влада, інтелігенція, народ. Людей духовної влади, перед якою схилять голови всі. Справжня Церква – це найвищий духовний маєстат влади і вчитель мудрості” [Сверстюк Є. В руїнах Вавилонської вежі // Патріярхат.- 1994.- Ч. 1.- С. 15].

І.Любінець, М.Фіглевський*
(м. Івано-Франківськ)

ГАЛИЦЬКІ ЄВАНГЕЛІЇ – ПАМ'ЯТКИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Пам'ятками духовності нашого народу були й залишаються літописи, Євангелії, інші богослужбові книги, зокрема Псалми, Апостоли, Служебники, що переписувалися в церквах і монастирях.

При цьому слід взяти до уваги, що до сьогодні дійшла лише мізерна частка від їх тодішньої загальної кількості. Серед них найбільш відомими є Галицьке Євангеліє 1144 року, Христінопольський Апостол XII ст., Бучацьке Євангеліє XIII ст. До нашого часу не збереглися пам'ятки світської літератури Галицько-Волинської Русі за винятком “Повісті про осліплення Василька”, хоч в їх існуванні важко сумніватися. До галицьких рукописних книг окремі дослідники залучають, зокрема, “Поучення Єфрема Сіріна” із збірки Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі. Можна впевнено говорити про поширення на цих землях дружинного епосу. Так, академік О.Орлов дійшов висновку щодо існування вже в XII ст. особливої південно-західної, а вірніше галицько-волинської манери “історико-поетичного викладу, якому були властиві войовнича краса оповіді й суто світська розкіш мотивів, а також близькість до західно-слов'янської стихії”. Ця манера, на думку вченого, відбилась на Київському літописі XII ст. У “галицьких” місцях того літопису вчений

---

* Любінець І. – декан Прикарпатського державного університету.
Фіглевський М. – доцент Прикарпатського державного університету.